

บทที่ 7 บทสรุป

บทสรุปนี้จะกล่าวใน 4 ประเด็นคือ ประเด็นแรกจะกล่าวถึงภาพรวมของแนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์ ประเด็นที่สอง ตัวแบบของแนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์ในการอธิบายปรากฏการณ์ทางการเมือง ประเด็นที่สาม ปัญหาในตัวแนวคิดและตัวแบบ และประเด็นสุดท้าย โครงการที่จะเกี่ยวเนื่องกับแนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์ในอนาคต

ภาพรวมของแนวคิดอุดมการณ์

แนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์ได้รับมรดกสืบทอดเนื้อหาต่าง ๆ ของนักคิดในสกุลมาร์กซิสต์ก่อนหน้า อัลตุสแซร์นำแนวคิดเหล่านั้นมาเป็นรากฐานในการนำเสนอความคิดของตน อุดมการณ์ในแนวคิดของอัลตุสแซร์จึงมีความสลับซับซ้อนโดยการแบ่งออกเป็นอุดมการณ์ในความหมายทั่วไป และอุดมการณ์ในความหมายเฉพาะ

อุดมการณ์ในความหมายทั่วไปเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในทุก ๆ สังคมไม่ว่าจะมีชนชั้นหรือไม่ อุดมการณ์ทำหน้าที่ในการสร้างผู้กระทำ ทำให้ปัจเจกชนกลายเป็นผู้กระทำ อุดมการณ์ในความหมายนี้ไม่สามารถถูกขจัดออกไปได้ อุดมการณ์เป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับมนุษย์ แต่อุดมการณ์ที่ว่านี้ไม่ใช่ภาพลวงตาที่ขัดแย้งกับข้อเท็จจริง จึงไม่ใช่จิตสำนึกที่เป็นเท็จ (ในแง่กับข้อเท็จจริง) แต่อุดมการณ์สัมพันธ์กับโลกทางวัตถุ โดยเป็นภาพที่นำเสนอของความสัมพันธ์ในโลกทางวัตถุ การที่นำเสนอหรือภาพแสดงที่ไม่สามารถสะท้อนถึงทุกลักษณะของสิ่งที่ถูกนำเสนอได้นั้น จึงไม่สามารถบอกได้ว่าอุดมการณ์ในความหมายทั่วไปดังกล่าวสะท้อนมาจากความสัมพันธ์ในโลกทางวัตถุอย่างตรงไปตรงมาได้ เพราะอุดมการณ์นำเสนอความสัมพันธ์ที่มนุษย์อยู่ด้วยกันในโลกทางวัตถุ ไม่ใช่โลกทางวัตถุโดยตรง

อุดมการณ์ทำให้มนุษย์ที่นามธรรม (ปัจเจกชนในทางความคิด) กลายมาเป็นผู้กระทำที่เป็นรูปธรรมในโลกทางวัตถุและการกลายเป็นผู้กระทำนี้เองที่ทำให้เกิดการปฏิบัติขึ้น และด้วยการปฏิบัตินี้เองที่ทำให้ผู้กระทำเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางวัตถุรอบตัว ทำให้การกระทำมีความหมาย ทำให้รู้ว่าผู้กระทำมีบทบาทอย่างไร ในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ อุดมการณ์ในความหมายนี้จึงมีนัยที่เป็นกลาง อุดมการณ์เป็นความจำเป็นของสังคมมนุษย์ เพราะการเป็นผู้กระทำทำให้การกระทำของมนุษย์มีคุณค่าและมีความหมาย

ในทางตรงกันข้ามเมื่ออุดมการณ์อยู่ในสังคมที่มีชนชั้น การกำหนดความสัมพันธ์โดยอุดมการณ์จะถูกกำหนดโดยอุดมการณ์หลักที่แปรสภาพมาเป็นกลไกทางอุดมการณ์ที่ทำให้ชนชั้นปกครองในสังคมนั้น ๆ สามารถรักษาไว้ซึ่งอำนาจตามความสัมพันธ์ในสังคมนั้น แนวคิดอุดมการณ์ในสังคมที่มีชนชั้นนี้เองที่อัลตุสแซร์ได้พัฒนาแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างพื้นฐานทางสังคมกับโครงสร้างส่วนบนทางสังคมให้มีรายละเอียดชัดเจนยิ่งขึ้น โดยการเสนอแนวคิดและรายละเอียดเรื่องกลไกการปราบปรามที่ทำให้หน้าที่การใช้อำนาจเป็นหลัก (ศาล ทหาร ตำรวจ) และกลไกทางอุดมการณ์ที่ทำให้หน้าที่ในการสร้างความชอบธรรมเป็นหลัก ตราบเท่าที่กลไกทั้งสองยังปราบปรามผู้กระทำที่เห็นต่าง และผลิตซ้ำความชอบธรรมตามความสัมพันธ์ทางสังคมนั้น ๆ ได้ รูปแบบสังคมที่มีชนชั้นปกครอง (ในปัจจุบันคือชนชั้นนายทุน) ก็จะดำรงอยู่ต่อไปได้ ในแง่

แนวคิดอุดมการณ์ในความหมายเฉพาะในส่วนที่กล่าวถึงอุดมการณ์หลักจึงมีนัยทางลบอย่างชัดเจน เพราะอุดมการณ์หลักจะทำหน้าที่ในการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีชนชั้นให้ดำรงอยู่ต่อไป

อัลตุสแซร์ได้เสนอทางออกจากสังคมที่มีชนชั้นด้วยการกล่าวถึงอุดมการณ์รองที่เกิดขึ้นภายในกลไกทางอุดมการณ์ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการต่อสู้ทางอุดมการณ์ของชนชั้นที่ถูกปกครองที่จะสามารถเอาชนะชนชั้นปกครองได้ หากสามารถสร้างเอกภาพภายในชนชั้นเดียวกัน ด้วยการนำของแกนนำของชนชั้นกรรมาชีพ (พรรคคอมมิวนิสต์) และสร้างแนวร่วมกับมวลชนที่ถูกขูดรีดจากระบบทุนนิยม โดยอาศัยความคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์อย่างความคิดในลัทธิมาร์กซ์ที่โดยตัวมันเองไม่ได้สร้างผู้กระทำ แต่สามารถเปลี่ยนเป็นอุดมการณ์เพื่อสร้างอุดมการณ์สังคมนิยมและใช้ในการต่อสู้ทางอุดมการณ์ได้ ความสำเร็จในการต่อสู้ทางอุดมการณ์จึงเป็นบันไดขั้นแรกของการยึดกุมอำนาจรัฐ และอาศัยการยึดกุมอำนาจรัฐเพื่อควบคุม เปลี่ยนแปลง และแม้แต่ทำลายกลไกในรัฐเดิม ไม่ว่าจะเป็นกลไกการปราบปรามหรือกลไกทางอุดมการณ์ เพื่อรักษาไว้ซึ่งการปฏิวัติสังคมนิยม

ตัวแบบแนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์

จากภาพรวมของแนวคิดอุดมการณ์ดังกล่าว เราจะสามารถสร้างตัวแบบในการอธิบายการใช้แนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์ในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมดังนี้ ประกอบด้วย 4 ขั้นตอนคือ

1. การวิเคราะห์ชนชั้นหลัก (และรอง)
2. การระบุอุดมการณ์หลักและอุดมการณ์รอง
3. การระบุกลไกทางอุดมการณ์ (และกลไกการปราบปราม)
4. การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกลไกอุดมการณ์และกลไกการปราบปราม
  1. การพิจารณาการปรับตัวของชนชั้นหลักจากในการเปลี่ยนแปลงปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลไกทางอุดมการณ์และกลไกการปราบปราม
  2. การพิจารณาการต่อสู้ของชนชั้นรองที่มีต่อกลไกทางอุดมการณ์

จุดเริ่มต้นของตัวแบบต้องเริ่มต้นจากพิจารณาว่าในสังคมหนึ่ง ๆ นั้นชนชั้นใดในสังคมเป็นชนชั้นหลัก โดยพิจารณาจากความสัมพันธ์ทางการผลิตในสังคมนั้น ๆ ซึ่งแต่ละสังคมจะมีชนชั้นหลักและความสัมพันธ์ทางการผลิตในสังคมที่แตกต่างกัน เช่น ชนชั้นหลักในสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะมีความแตกต่างจากสังคมไทยในยุคปัจจุบัน

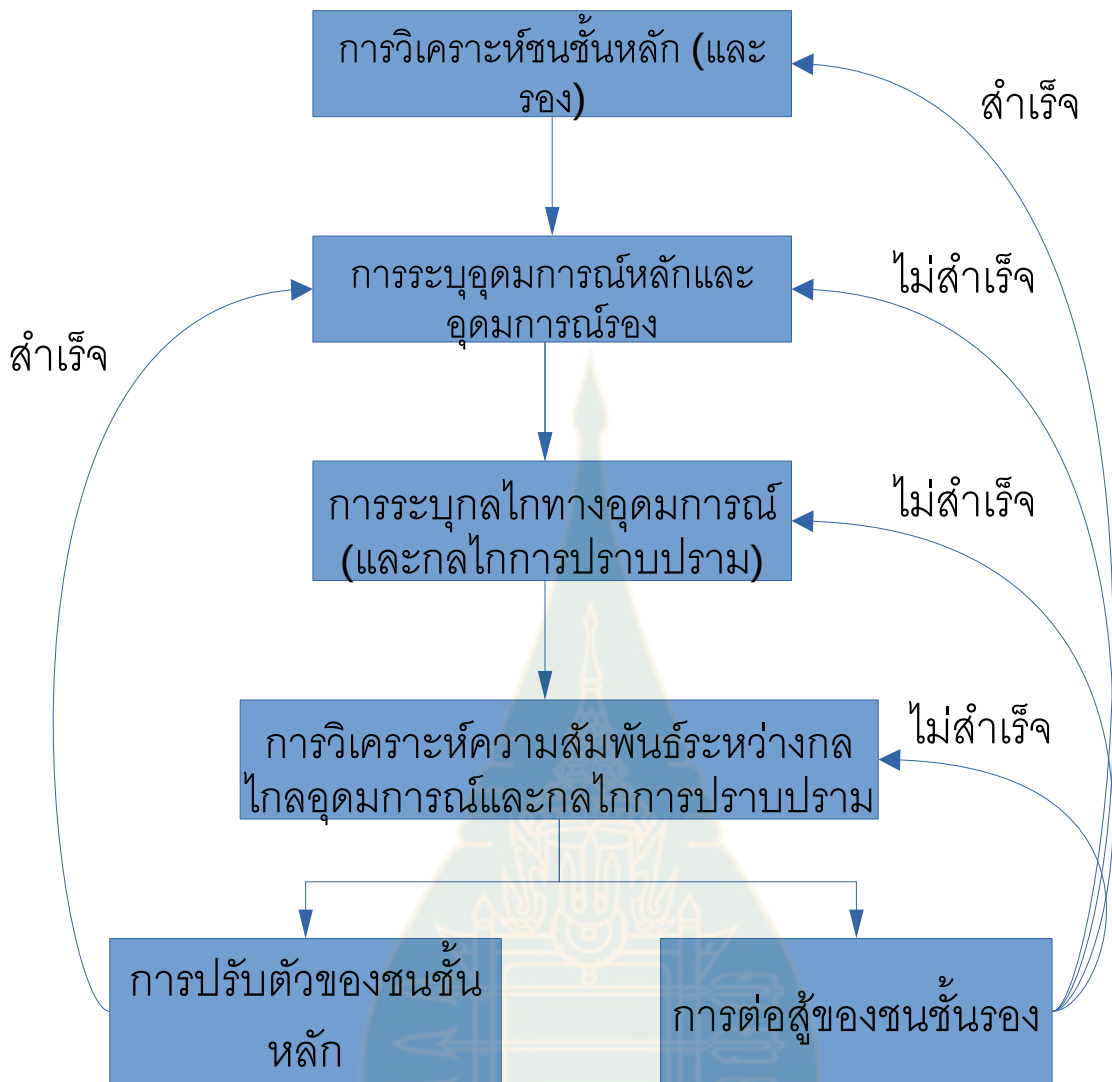
ขั้นตอนที่สอง การวิเคราะห์ถึงชนชั้นจะนำมาซึ่งการระบุและอธิบายถึงอุดมการณ์หลักในสังคมนั้น ๆ ที่ชนชั้นหลักหยิบฉวย สร้าง หรือปรับเปลี่ยนเพื่อคงไว้ซึ่งความสัมพันธ์ทางสังคมที่ตนได้เปรียบในการจัดสรรทรัพยากร และทำให้การได้เปรียบของตนเป็นความชอบธรรมที่สมาชิกอื่น ๆ ในสังคมยอมรับได้ พร้อมกันนั้น

เราสามารถศึกษาถึงอุดมการณ์รองที่กลไกทางอุดมการณ์เกิดขึ้นในสังคมนั้น ๆ ที่ตอบโต้การจัดระเบียบความสัมพันธ์ของชนชั้นหลัก เช่น การเกิดขึ้นของแนวคิดสยามประเทศที่มีชนชั้นหลักในกรุงเทพฯ ฯ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ถูกประดิษฐ์ขึ้นเพื่อรวบอำนาจทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง และการตอบโต้จากแนวคิดเรื่องผีบุญที่มาเป็นอุดมการณ์เกิดขึ้นในการตอบโต้อุดมการณ์หลัก ในพื้นที่ภาคอีสานในช่วงเวลาเดียวกัน

ขั้นตอนที่สาม อุดมการณ์หลักที่จะรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมที่ชนชั้นหลักได้เปรียบนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องอาศัยกลไกทางอุดมการณ์ที่ปรากฏในโลกทางวัตถุในการแพร่กระจาย และผลิตความคิดหรือจิตสำนึกทางสังคมนั้น ๆ กลไกทางอุดมการณ์ในแต่ละยุคสมัยและในแต่ละช่วงเวลาก็จะมีความแตกต่างกัน เช่น ในสมัยรัชกาลที่ 7 กลไกทางอุดมการณ์อาจจะเป็นหนังสือพิมพ์ที่จะแตกต่างกับในยุคปัจจุบันที่หนังสือพิมพ์ลดบทบาทลงไป รวมถึงการระบุดกลไกการปราบปรามที่จะช่วยทำให้ทำความเข้าใจอุดมการณ์หลักได้ดียิ่งขึ้น เช่น การทำความเข้าใจบาทของศาล และกองทัพ

ขั้นตอนที่สี่จะพิจารณาถึงการปรับตัวของชนชั้นหลัก และการตอบโต้ของชนชั้นรองที่มีต่อกลไกทางอุดมการณ์ ไม่ว่าจะเป็นการออกกฎระเบียบในการควบคุมที่มีมาจากชนชั้นหลัก หรือการใช้สื่อใหม่ ๆ ที่ชนชั้นหลักไม่สามารถควบคุมได้ง่ายได้นักเช่น การใช้สื่อสังคมออนไลน์ที่มีอยู่ในปัจจุบันที่กลายมาเป็นพื้นที่ในการต่อสู้ทางอุดมการณ์ในการสร้างและทำลายความชอบธรรมของอุดมการณ์หลัก โดยขั้นตอนที่สี่นี้เองที่จะมีผลย้อนกลับไปยังขั้นตอนที่ 1 2 และ 3 กล่าวคือหากชนชั้นหลักรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมผ่านอุดมการณ์หลักได้สำเร็จ ชนชั้นหลักจะไม่เปลี่ยนแปลง โครงสร้างส่วนบนและกลไกทางอุดมการณ์ และกลไกการปราบปราม อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงบ้างในฐานะการปฏิรูปในขั้นตอนที่ 2 แต่หากชนชั้นรองสามารถเอาชนะในกลไกทางอุดมการณ์และสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมใหม่ก็จะเกิดการเปลี่ยนแปลงในขั้นตอนที่ 1 หากไม่สำเร็จก็จะกลายเป็นการเปลี่ยนแปลงในขั้นตอนที่ 2 3 และ 4

ทั้งสี่ขั้นตอนสามารถนำเสนอเป็นแผนภาพตัวแบบได้ดังนี้

ภาพที่ 7.1 ตัวแบบดูผิดการณ

ปัญหาในแนวคิดและตัวแบบ

ปัญหาในแนวคิดดูผิดการณของอัลตุสแซร์แบ่งเป็น 3 ประเด็นแรกคือปัญหาในตัวแนวคิด ประเด็นที่สอง ปัญหาในการประยุกต์แนวคิดดังกล่าวในไทย และประเด็นสุดท้ายคือปัญหาในตัวแบบที่นำเสนอข้างต้น ในประเด็นแรก ปัญหาในตัวแนวคิดจะเห็นได้จากปัญหาการเปลี่ยนสภาพจากวิทยาศาสตร์มาเป็นดูผิดการณ หากเรายอมรับโครงร่างของแนวคิดดูผิดการณแบบอัลตุสแซร์ข้างต้น แล้วเราย้อนมองกลับไปในประวัติศาสตร์ เราจะพบว่าในครั้งหนึ่ง ชั้นชั้นนายทุนหรือชั้นชั้นกฏุมพีก็เคยกระทำในลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ หากการปฏิบัติทุนนิยมเกิดขึ้นจากความคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์ตามแนวคิดของนักคิดและนักเศรษฐศาสตร์การเมืองแบบคลาสสิกอย่างอดัม สมิธ (Adam Smith) หรือเดวิด ริคาร์โด (David Ricardo) เมื่อความคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์ดังกล่าวแปรสภาพมาเป็นดูผิดการณในการสร้างเอกภาพให้กับพรรคหรือองค์กรของชั้นชั้นนายทุน กฏุมพีที่

ต่อสู้กับชนชั้นปกครองเดิมในระบบฟิวต์ดัลในประเทศยุโรปตะวันตก เมื่อชนชั้นนายทุนสถาปนาระบบทุนนิยมขึ้นสำเร็จ ยึดกุมอำนาจรัฐ ควบคุม ทำลายและเปลี่ยนแปลงกลไกปราบปราม และกลไกทางอุดมการณ์ภายในรัฐแล้ว สถาปนาความสัมพันธ์ทางสังคมที่ชนชั้นนายทุนได้เปรียบ เราจะมั่นใจได้อย่างไรว่าเรื่องแบบเดียวกันนี้จะไม่เกิดขึ้นกับชนชั้นกรรมาชีพ เราจะรู้ได้อย่างไรว่าความรู้แบบวิทยาศาสตร์เดิมตามทฤษฎีสกุลเศรษฐศาสตร์การเมืองแบบมาร์กซิสต์จะไม่ถูกแทนที่ในลักษณะเดียวกับทฤษฎีในสกุลมาร์กซิสต์กระทำต่อทฤษฎีสกุลเศรษฐศาสตร์การเมืองคลาสสิก เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เท่ากับการแทนที่ของชนชั้นปกครองเก่าด้วยชนชั้นปกครองใหม่ และวงจรของการทำลาย(สังคมนิยมแบบเดิม) และการสร้างสรรค์ (สังคมนิยมแบบใหม่) ก็จะเกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

ประเด็นที่สอง มาจากการนำแนวคิดอุดมการณ์ของอัลตุสแซร์มาใช้ในประเทศไทย แนวคิดดังกล่าว ประเด็นสำคัญคือคำอธิบายที่มีต่อการรักษาไว้หรือทำลายความสัมพันธ์ทางสังคมที่เป็นอยู่ในระบบทุนนิยม แต่หากนำแนวคิดดังกล่าวมาประยุกต์ใช้โดยละเอียดประเด็นดังกล่าว เช่นการเอามาใช้ในการต่อสู้เรื่องปัญหาเพศสภาพ หรือปัญหาสิ่งแวดล้อม ก็เท่ากับเป็นการตัดรากเหง้า ประเด็นหลักที่แนวคิดอุดมการณ์ที่อัลตุสแซร์ กลับเอาแต่เพียงคำอธิบายเรื่องผู้กระทำมาใช้หากใช้ในลักษณะดังกล่าวไม่มีความจำเป็นต้องอ้างแนวคิดของอัลตุสแซร์แม้แต่น้อย เพราะการต่อสู้ในการเปลี่ยนความหมาย เปลี่ยนบทบาทและความสัมพันธ์ระหว่างกันเป็นเรื่องที่มนุษย์กระทำกันโดยทั่วไปอยู่แล้ว และกระทำก่อนที่อัลตุสแซร์จะนำเสนอเสียอีก เช่น ในศาสนาพุทธแบบมหายาน การนำเทพในศาสนาอื่นมาเปลี่ยนความหมายใหม่ เพื่อกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างกัน ระหว่างมนุษย์กับเทพ และเทพกับมนุษย์ และมนุษย์กับมนุษย์ เช่นการเปลี่ยนพระศิวะ (ศยามล) ที่มีงูพันพระคอ ให้กลายเป็นพระอวโลกิเตศวร (ศยามล) ปางนิกัณฐ์ที่มีงูพันพระคอ เปลี่ยนจากพระผู้ทำลายมาเป็นพระผู้สดับฟังเสียงโลกก็เป็นเรื่องที่ทำกันมานานมากแล้ว

ประเด็นสุดท้าย ตัวแบบที่ผู้วิจัยนำเสนอนี้เป็นเพียงตัวแบบที่อยู่ในระยะเริ่มต้น (rudimentary) จำเป็นอย่างที่จะต้องมีการพัฒนาต่อไปในอนาคต ทั้งตัวแบบดังกล่าววางอยู่บนสมมติฐานที่สังคมใด ๆ จะต้อง มีชนชั้นหลักที่ควบคุมอำนาจในการจัดการความสัมพันธ์ทางสังคม ทางการเมือง และทางเศรษฐกิจตามแบบมาร์กซิสต์ (เช่นในสังคมทุนนิยมคือชนชั้นนายทุน) ชนชั้นรองที่เป็นคู่ตรงกันข้ามกับชนชั้นนายทุนหรือชนชั้นกรรมาชีพ อาจจะมีองค์ประกอบและลักษณะที่แตกต่างกันไปในสังคมนั้น ๆ ยังไม่ต้องกล่าวถึงการอธิบายถึงปรากฏการณ์ดังกล่าวในสังคมในอดีตที่จะมีโครงสร้างทางชนชั้นที่แตกต่างกันออกไป ที่จะทำให้อุดมการณ์หลัก รอง กลไกทางอุดมการณ์ กลไกการปราบปรามและปฏิสัมพันธ์มีความแตกต่างกันออกไปอีก แต่อย่างน้อย ตัวแบบดังกล่าวได้แสดงภาพกว้างของปฏิสัมพันธ์ในแต่ละส่วนซึ่งจะใช้ทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมไม่ว่าจะเป็นการที่ชนชั้นนายทุนสามารถรักษาระบบทุนนิยมหรือ เป็นแนวทางการวิเคราะห์ความสำเร็จและล้มเหลวให้กับชนชั้นรองในการต่อสู้กับชนชั้นหลักได้ต่อไปในอนาคต

โครงการที่เกี่ยวข้องในอนาคต

ดังที่กล่าวไปแล้วว่าประเด็นที่เกิดขึ้นของปัญหาของแนวคิดอุดมการณ์อัลตุสแซร์คือการนำความคิดดังกล่าวมาใช้อธิบายโดยไม่สนใจประเด็นหลักที่ความคิดดังกล่าวมุ่งนำเสนอ (การผลิตซ้ำและการทำลายการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางสังคมแบบทุนนิยม) เมื่อเป็นเช่นนี้โครงการที่ควรจะทำต่อไปในอนาคตคือการศึกษาถึงงาน

เขียนของอัลตุสแซร์ที่กล่าวถึงระบบทุนนิยมอย่าง ‘การอ่านเรื่องทุน (Reading Capital)’ ซึ่งจำเป็นเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องกลับไปศึกษาเรื่องทุน (Capital) ของมาร์กซเป็นพื้นฐาน เพื่อทำความเข้าใจต่อระบบทุนนิยมและตระหนักถึงการนำทฤษฎีหรือคำอธิบายเมื่อเกือบสองร้อยปีก่อนมาอธิบายและทำความเข้าใจระบบทุนนิยมในปัจจุบัน เมื่อเป็นเช่นนี้จึงจะทำให้การศึกษาแนวคิดของอัลตุสแซร์มีความใกล้เคียงกับความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นต่อไป

